

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.127>
УДК 621.397:94(477)“196/197”:316.7

Ростислав КОНТА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри етнології та краєзнавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

konrost@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6803-3242>

Людмила ВЕДМІДЬ

кандидат історичних наук, наукова співробітниця,
відділ історії державного терору радянської доби,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

vedmedik@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0005-5998-9604>

СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНОГО АКУСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1960—1970-ті рр.)

Мета статті — реконструювати ранній етап формування персонального акустичного середовища в УРСР у 1960—1970-х рр. через аналіз запуску та серіалізації побутових магнітофонів і визначити вплив виробничих, економічних та технологічних чинників на практики слухання й домашнього звукозапису. **Методологія** ґрунтується на поєднанні історико-технологічного аналізу із соціокультурним підходом до історії повсякденності. Використано підходи історії матеріальної культури, соціальної історії споживання та sound studies, зокрема концепції «суспільства ремонту» і «sonic samizdat». **Джерельну основу** становлять архівні документи, галузеві матеріали та усні інтерв'ю з колишніми користувачами побутових магнітофонів, проведені у 2025 р. **Результати** дослідження засвідчили, що побутовий магнітофон функціонував не лише як технічний пристрій, а й як матеріальний посередник між плановою економікою та

Цитування: Конта Р., Ведмідь Л. Соціальна історія формування персонального акустичного середовища в Українській РСР (1960—1970-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2026. № 4 (589). С. 127—146. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.04.127>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2026. № 4 (589)

приватною акустичною автономією. Дефіцит і нестабільна якість були системною характеристикою радянської техніки, що стимулювала розвиток «суспільства ремонту» та аматорських технічних компетентностей. Доступність апаратури визначалася не лише обсягами виробництва, а й асортиментом, запасами та можливістю підтримувати її працездатність. Виокремлено два етапи розвитку магнітофонізації: 1968—1971 рр. — період контрольованого експерименту з моделями «Юпітер» і «Мрія»; 1971—1976 рр. — етап касетного повороту, що поєднав зростання виробництва з повільним технологічним оновленням. Персональне акустичне середовище формувалося завдяки взаємодії технічних можливостей, обмежень планової економіки та практик ремонту, копіювання та обміну записами. **Наукова новизна** полягає у поєднанні індустріально-архівного та соціокультурного підходів, введенні до наукового обігу нових джерел і концептуалізації магнітофона як елемента формування приватної звукової автономії в УРСР. **Практичне значення** результатів полягає у можливості їх використання в дослідженнях історії технологій, повсякденності та медіакультури пізнього соціалізму.

Ключові слова: магнітофон, Українська РСР, історія технологій, планова економіка, персональне акустичне середовище, магнітний запис.

Побутовий магнітофон у радянській публічній риториці розцінювався як ознака «зростання добробуту» та модернізації побуту, однак у реальній повсякденності він був інструментом глибших змін: переносив звукозапис у приватну сферу, дозволяв накопичувати та відтворювати «власний» репертуар, навчав слухати й оцінювати якість (шум, детонацію, стереобазу), а також створював інфраструктуру домашнього копіювання та обміну. Саме тому історія запуску серійного виробництва побутових магнітофонів в УРСР є не тільки історією техніки, а й історією формування персонального акустичного середовища. У цій статті поняття «персональне акустичне середовище» використовується як ширша аналітична категорія, що охоплює різноманітні форми індивідуального звукового досвіду та практик слухання. Водночас побутові магнітофони розглядаються лише як один із матеріальних механізмів формування такого середовища та приватного аудіопростору, поряд з іншими звуковими медіа та практиками повсякденності. Під персональним акустичним середовищем ми розуміємо сукупність умов і практик, що робили можливим керування власним звуковим оточенням (добір фонограм, регулювання гучності та тембру, організація місця слухання, збереження та перезапис носіїв) у межах квартири, гуртожитку або напівприватних просторів. У радянській повсякденності одним із найдинамічніших матеріальних сегментів такого середовища стала апаратура магнітного запису — катушкові, а згодом і касетні магнітофони.

Важливо наголосити, що персональне акустичне середовище УРСР формувалося завдяки взаємодії різних звукових медіа та практик. Його складовими були програвачі грамплатівок, радіомовлення, мережа радіоточок, концертна діяльність вокально-інструментальних ансамблів, стаціонарні й переносні радіоприймачі, а для окремих соціальних груп — імпортна аудіотехніка, що надходила через спеціалізовану торгівлю або приватні канали. Однак саме магнітофонна техніка створювала принципово нові можливості для домашнього звукозапису, багаторазового копіювання та індивідуального формування репертуару, що робить її особливо показовим об'єктом цього дослідження.

Мета статті — реконструювати ранній етап формування персонального акустичного середовища в УРСР через запуск і серіалізацію побутових магнітофонів у 1960—1970-х рр. Центральним емпіричним кейсом є київський завод «Комуніст» (режимний статус, поєднання спеціальної та цивільної номенклатури) та його лінійка магнітофонів, у документах якої виразно проступають планові обмеження, коопераційні залежності, проблеми якості й сервісу. Таким чином, стаття не претендує на реконструкцію всього акустичного середовища пізньорадянської України, а зосереджується на одному з його ключових матеріально-технічних сегментів — побутових магнітофонах українського виробництва, що дозволяє простежити взаємозв'язок між індустріальною політикою, повсякденним споживанням і практиками приватного слухання.

У центрі дослідження перебуває питання, яким чином виробничі рішення, планові показники й структурні обмеження (дефіцит комплектуючих, нестача сервісу, нерівномірність постачань) впливали на режими слухання і домашнього звукозапису. Для пізньорадянської споживчої техніки важливими були не тільки наявність або відсутність товарів, а й властивості самих речей у користуванні. Цю логіку добре описує підхід, який трактує дефектність і низьку виробничу якість продукції (shoddiness) не просто як прикру випадковість, а як загальний показник функціонування держави. Якість товару стає своєрідним політичним індикатором: якщо річ постійно ламається, її важко дістати або вона виготовлена неналежним чином, це сприймається як свідчення слабкості системи, її байдужості до потреб громадян і реальної вартості офіційних обіцянок. Відтак дефектність перетворюється на політичний індекс, що відбиває здатність влади виконувати задекларовані зобов'язання та забезпечувати належну якість повсякденного життя [1, с. 428—430]. У такому ракурсі магнітофон постає матеріальним посередником між державним плануванням і приватною акустичною автономією.

Хронологічні рамки дослідження обрано з огляду на два чинники: по-перше, перехід від ранніх котушкових моделей до масовіших серій і спроб серійної касетизації; по-друге, наявність репрезентативного комплексу джерел, який фіксує одночасно виробництво, торгівлю, реклаमाції та ремонти. Хоча окремі сюжети потребують звернення до досвіду 1950-х рр. і подальших трансформацій другої половини 1970-х рр., основний аналітичний фокус статті зосереджений на періоді 1968—1976 рр., який забезпечений найбільш репрезентативним комплексом виробничої, відомчої та усної джерельної бази. У статті використано двоетапну періодизацію: 1968—1971 рр. — контрольований експеримент і доопрацювання «Юпітерів» та «Мрії»; 1971—1976 рр. — касетний поворот у плануванні й ринковій аналітиці.

Історіографія проблеми формується на перетині кількох сучасних дослідницьких напрямів. Важливе значення для цього дослідження мають праці у сфері sound studies та соціальної історії звукових медіа, присвячені матеріальності звукозапису й практикам слухання, вивчення неофіційної музичної культури та «magnetizdat» у соціалістичних країнах, а також студії з історії матеріальної культури й повсякденності пізнього соціалізму, що розглядають споживання техніки, дефіцит і ремонт як соціальні практики [1—5]. Саме в цьому контексті сформувалися кон-

цепції «sonic samizdat», політичної логіки соціалістичної матеріальної культури та «суспільства ремонту», які становлять важливе теоретико-методологічне підґрунтя цієї роботи. Водночас виробничий вимір побутових магнітофонів УРСР та їхня роль у формуванні персонального акустичного середовища досі не були предметом спеціального комплексного історичного дослідження, що й визначає наукову новизну та місце цієї статті в сучасній історіографії.

Проблематика домашнього звукозапису та «неофіційного» обігу фонограм доби пізнього соціалізму розроблялася насамперед у межах досліджень культурних практик і підпільної музичної циркуляції. Важливим для цієї статті є поняття «sonic samizdat», яке описує не тільки «канал поширення», а й матеріальну екологію запису: носії, техніку, мережі копіювання та режими слухання [2, с. 27—43]. Історія магнітного запису в СРСР також осмислюється через категорію шуму та якості: шумова «надлишковість» — не просто технічний недолік, а культурний маркер і предмет обговорення в середовищі слухачів і звукорежисерів [3, с. 865—873]. Для історії побутових магнітофонів це важливо, оскільки переносить фокус із «наявності приладу» на практики оцінювання та догляду.

Нарешті, для пояснення структурних умов споживання у плановій економіці корисними є підходи, що трактують матеріальність товарів як політично насичену: дефектність і нестабільна якість стають «відчутною» формою взаємодії громадянина з державою [1, с. 427—430]. У «суспільстві ремонту» лагодження і підтримка речей перетворюються на нормативний режим споживання [5, с. 58—60]. На цьому тлі пропонується стаття уточнює регіональний та індустріальний вимір: фокусується на УРСР та на виробничих процесах київського вузла (завод «Комуніст»), поєднуючи статистику плану / факту, відомчу ринкову аналітику та матеріали про ремонт.

У статті методологічно поєднано історико-технологічний аналіз із соціокультурним підходом до практик слухання. Перший дозволяє описати виробництво як систему взаємозалежностей (кооперація, комплектуючі, приймання, план / факт). Другий дає змогу побачити, як дефіцит, нестабільна якість і ремонтпридатність перетворювали користувача на учасника підтримки технології — через догляд, економію носія, саморемонт і неформальний обіг записів [7—8].

Фундамент джерельного корпусу статті становить діловодна документація київського заводу «Комуніст», що зберігається в Державному архіві міста Києва. Це річні звіти, пояснювальні записки, директивні плани та комплекси документів про якість продукції за 1968—1976 рр. Вони були підготовлені в межах управлінської вертикалі Міністерства радіопромисловості СРСР і призначалися для вищих галузевих і планових інстанцій, тобто мали службовий, непублічний характер¹. За жанром ці джерела поєднують дві логіки: планово-звітну й аналітично-довідкову. Річні звіти фіксують «суху» картину виконання планів у натуральних і вартісних показниках. Натомість у пояснювальних записках описано причини відхилень, проблеми кооперації, «вузькі місця» технологій і болючі питання якості. Саме ці

¹ Державний архів міста Києва (далі — ДАМК). Ф. Р-1577. Оп. 1с. Спр. 254сс. Арк. 1; Спр. 326с. Арк. 1—7.

матеріали найінформативніші для реконструкції реального стану виробництва побутової аудіотехніки, бо дозволяють побачити те, що губиться за агрегованими відсотками «виконання»². Важливо, що цей документальний масив визначається інституційним режимом існування: статус «п/я М-5546» та грифи обмеження доступу свідчать, що завод працював у системі спеціального обліку й контролю. У такій конфігурації «цивільна» номенклатура (включно з магнітофонами) співіснувала зі спецзамовленнями, які мали інші пріоритети. Відповідно, різні типи продукції змагалися між собою за фонди, комплектуючі та потужності. Тому звіти й пояснювальні записки говорять не мовою «попиту» в ринковому сенсі, а мовою плану: замовлення, норми, ліміти, кредитування, рекламації та «штурмівщина» як ефект місячного циклу планування³.

Суттєво розширює архівний комплекс добірка внутрішніх і міжвідомчих матеріалів, зосереджених у Музеї техніки магнітного запису Науково-дослідного інституту електромеханічних приладів (Київ). До неї входять відомчі економічні огляди та річні звіти підприємств галузі, програмно-планові документи розвитку побутової апаратури магнітного запису, а також аналітика центральних випробувальних установ. На відміну від заводських матеріалів ДАМК, ці джерела відбивають вищий рівень управління і дають порівняльну оптику проблем якості, кооперації та елементної бази в масштабі УРСР і Союзу загалом. Водночас їхній машинописний формат і внутрішній режим обігу роблять необхідною критичну перевірку конкретних тверджень шляхом зіставлення кількох масивів джерел⁴.

Окремо слід наголосити: робота з внутрішньовідомчою документацією потребує якісної джерелознавчої критики. По-перше, ці тексти вписані в радянський жанр звітності, де нормативно підкреслювалися виконання плану, змагання та «успіхи». По-друге, проблемні сюжети (брак, рекламації, моральне старіння конструкцій) часто пом'якшуються мовою евфемізмів або опиняються у другорядних розділах. По-третє, така документація майже не розкриває реальне споживання: як магнітофони купували, ремонтували, використовували і як вони входили в неформальні практики обігу.

Таким чином, джерельний корпус статті поєднує: документи установ і відомств⁵ (плани, звіти, довідки, рекламації, відомості про дефіцит запчастин); усні інтерв'ю з користувачами, що фіксують досвід придбання, ремонту й повсякденного користування магнітофонами; технічну періодику й популярні poradники для аматорів, котрі віддзеркалювали «технологічну грамотність» користувачів і

² Там само. Спр. 265сс. Арк. 3—4; Спр. 353с. Арк. 5—6.

³ Там само. Спр. 293сс. Арк. 6—32; Спр. 297сс. Арк. 1—2, 6—7, 18—19; Спр. 307с. Арк. 1—5, 10—14; Спр. 523сс. Арк. 2—14, 37—54.

⁴ Музей техніки магнітного запису Науково-дослідного інституту електромеханічних приладів (далі — Музей ТМЗ), м. Київ. Документна колекція. (Конъюнктурный обзор рынка бытовой аппаратуры магнитной записи (БАМЗ) за I полугодие 1975 г.; Расчет платежеспособного спроса населения на магнитофоны и выдача предложений по формированию их ассортимента в 1976 г.).

⁵ ДАМК. Ф. Р-1577.

стандарти «правильного» поводження з апаратурою. Поєднання «верхнього» (відомчо-індустріального) і «нижнього» (повсякденного) рівнів дає змогу уникнути спрощень, коли культурні практики пояснюють лише цензурою або лише дефіцитом. Натомість стає видимим, як технічні обмеження (шум, зношування головок, нестача стрічки) вбудовуються в культурну економію слухання, відбору та обміну записами.

Аналітична рамка спирається на поєднання історії технологій, соціальної історії споживання та мікроісторії повсякденних практик. Особливу увагу приділено ремонту й сервісу як соціальному механізму адаптації до нестабільної якості. Поняття «суспільства ремонту» (*repair society*) використовуємо для опису ситуації, коли ремонт і підтримка речей стають нормативною частиною споживання та каналом виробництва компетентності [5, с. 58—60]. Кількісні дані (план, фактичний випуск, запаси в днях реалізації, обсяги рекламаций) інтерпретуються в прив'язці до контексту: структури постачання комплектуючих, системи приймання продукції, а також рішень торгівлі щодо закупівель і розподілу.

Магнітофон між планом і користувачем

Важливо враховувати, що джерельна репрезентація різних етапів розвитку побутових магнітофонів у радянській Україні є нерівномірною. Для 1950-х рр., коли серійне виробництво побутових моделей лише починалося, статистика випуску, торгівлі та рекламаций збереглася фрагментарно. У заводських фондах цього часу побутова апаратура магнітного запису ще не становила окремого стабільного сегмента звітності, тому кількісні показники трапляються епізодично. Зважаючи на це, ранній етап магнітофонізації доцільно реконструювати шляхом поєднання непрямих джерел, а саме: технічної періодики, інструктивної літератури та описів перших серійних моделей. Натомість для другої половини 1960-х—1970-х рр. джерельна база значно ширша: архівні матеріали заводської звітності дозволяють простежити планову логіку виробництва, коопераційні залежності, проблеми якості та рекламаций.

Виробництво побутових магнітофонів у Києві слід розглядати як складову ширшої галузевої конфігурації: цивільні моделі збиралися на підприємствах, які одночасно були включені в режимну інфраструктуру радіопромисловості. Звідси випливали два наслідки. По-перше, залежність від міжзаводських постачань вузлів і деталей означала, що навіть локальний збірний цех не контролював ключові параметри якості та ритмічності. По-друге, інституційний пріоритет галузі визначався не потребами побутового ринку, а плановими й відомчими інтересами, що робило «споживчий» сегмент структурно вразливим.

Документи пояснювальної звітності фіксують, що збої у виробництві магнітофонів часто виникали через один критичний компонент, який «ламав» весь план. Так, у 1969 р. плановий випуск моделі «Мрія» (55 тис. шт.) на заводі «Комуніст» не був виконаний: фактичний випуск склав 36,71 тис. шт., а ключовою причиною невиконання названо двигун і підвищені нормативи напрацювання до відмови, що ускладнювало приймання продукції та дисциплінарно впливало на фонди

матеріального стимулювання⁶. У цьому сенсі побутовий магнітофон як «річ» у приватному користуванні виявляв політичну логіку планової матеріальності: властивості товару (надійність, ремонтпридатність, уніфікація вузлів) ставали щоденним індексом державної інфраструктури для споживача [1, с. 428—429]. Для потенційного покупця такі виробничі труднощі означали не лише скорочення пропозиції на ринку, а й невизначеність щодо строків придбання бажаної моделі. У практичному вимірі це стимулювало готовність погоджуватися на доступні аналоги або відкладати купівлю до появи нових партій техніки.

У 1960-х рр. формування практик користування побутовими магнітофонами дедалі чіткіше проявлялося в появі спеціалізованої технічної літератури для широкого кола аматорів. Показовим є випуск численних poradників серії «Масова радіобібліотека», у яких магнітофон описувався не просто як побутовий прилад, а як технічний об'єкт, що потребує регулярного догляду, налаштування та періодичної модернізації. Метою цих видань було не стільки підготувати фахівців для професійних ремонтних майстерень, скільки надати користувачам інструменти для самостійного розв'язання експлуатаційних проблем у домашніх умовах. Окрім загальних відомостей про будову й принципи роботи магнітофонів, у них містилися практичні рекомендації щодо усунення типових несправностей, точного налаштування стрічкопротяжних механізмів і трактів запису, а також інструкції зі створення додаткових пристроїв і допоміжних модулів [9; 10]. У такому контексті знання про ремонт, регулювання та доопрацювання апаратури поступово набували статусу своєрідного культурного капіталу в середовищах, де магнітофонний запис використовувався для накопичення музики та голосових записів у приватному користуванні.

Кінець 1960-х рр. у радянській політиці побутової техніки позначився прагненням «підняти» магнітофон із категорії суто утилітарного приладу до статусу культурного атрибута модерного дозвілля. У заводській документації київського «Комуніста» це проявляється як курс на стереофонізацію, розширення функцій (режими відтворення / запису, додаткові регулятори, сумісність із новими акустичними схемами) та загальне ускладнення конструкції. Однак модернізація в умовах планової економіки рідко відбувалася як лінійний «технічний прогрес»: вона радше нагадувала контрольований експеримент із високим інституційним ризиком. Планові завдання диктували нарощування випуску, але одночасно підвищувалися вимоги до вузлів і компонентів (двигуни, електронні модулі, вузли протяжки), які постачалися через коопераційні ланцюги й не завжди відповідали необхідній якості або навіть надходили невчасно⁷.

У такій ситуації «якість» перестає бути суто інженерною категорією і перетворюється на сплетіння управлінських суперечностей. З одного боку, у звітності домінує логіка плану: виробництво оцінюється через відсотки виконання, валовий випуск, номенклатурні завдання. З іншого, у пояснювальних записках проступає логіка реальної фабричної динаміки: збої кооперації, дефіцит ключових компонен-

⁶ Там само. Оп. 1с. Спр. 270сс. Арк. 3, 8.

⁷ Там само. Спр. 254сс. Арк. 7—8; Спр. 265сс. Арк. 3—4; Спр. 276сс. Арк. 8—11.

тів, повторні приймання, рекламачії, «переробляння» й вимушені технологічні компроміси. Саме тут видно, як дефіцит одного критичного елемента (як правило, це двигун або вузол протяжки) може «зламати» весь ланцюг. Модель формально запроектована, план під неї сформований, але серійність стає заручницею постачання і контролю якості на суміжних підприємствах. У підсумку провал плану конвертується в адміністративні наслідки — від штрафів і «покарань за зрив» до збоїв у системі стимулювання та преміювання. Це, своєю чергою, породжувало прагнення «доганяти» показники наприкінці місяця (ефект штурмівщини) ціною стабільності та якості⁸. На рівні повсякденного споживання ці виробничі диспропорції проявлялися в нерівномірному надходженні магнітофонів до торговельної мережі. Для населення це означало періодичне зникнення окремих моделей з продажу та необхідність пристосовувати власні споживчі очікування до реального асортименту.

Показово, що нарощування випуску не гарантувало зниження напруги на споживчому ринку навіть тоді, коли звітні цифри виглядали переконливо. По-перше, асортимент залишався вузьким: кілька ключових моделей («Юпітер», «Мрія») мали закривати різні споживчі очікування, хоча технологічно й організаційно вони вимагали різних режимів складання, налаштування та контролю. По-друге, істотна частина виробів могла «випадати» з товарного потоку через рекламачії, повторні приймання та гарантійні повернення: тобто формально випущена продукція не завжди означала реальне забезпечення попиту. Таким чином, виникав парадокс планової модернізації: чим складніший був виріб, тим вищі були вимоги до кооперації та сервісної інфраструктури, а в результаті помітнішими ставали недоліки в логістиці й контролі якості⁹.

Річні показники «втрат від браку», зафіксовані в заводських звітах і довідках кінця 1960-х — першої половини 1970-х рр., варто трактувати як індикатор стану виробництва. Вони показують, скільки ресурсів було витрачено на продукцію, яка не відповідала вимогам або потребувала доопрацювання. Це не прямий вимір надійності конкретної моделі й не підрахунок несправних магнітофонів. Йдеться про облікову «вартість дефектності»: грошову суму матеріалів, комплектуючих, робочого часу та технологічних операцій, що не дали прийнятного результату або вимагали повторного виконання. Тому такі цифри є підсумком, який узагальнює низку дрібніших збоїв у виробничому процесі.

У цьому контексті поняття «якості» у плановій індустрії набуває подвійного значення, поєднуючи технічний і адміністративний виміри. Проблеми з окремими вузлами конструкції або постачання (наприклад, двигунами, електронними модулями чи елементами стрічкопротяжного механізму) мали наслідки не лише для працездатності виробу. Вони створювали ризики зриву номенклатурних завдань і відвантажень, а також запускали низку управлінських процедур: внутрішні перевірки, посилення технічного контролю, перегляд системи стимулювання та відповідальності.

⁸ Там само. Спр. 270сс. Арк. 3, 8; Спр. 276сс. Арк. 30.

⁹ Там само. Спр. 254сс. Арк. 8; Спр. 270сс. Арк. 3, 8; Спр. 276сс. Арк. 8, 30.

Саме цим зумовлена особлива джерельна цінність заводських пояснювальних записок, що зберігаються в Державному архіві міста Києва. На відміну від звітних таблиць, що репрезентують виробництво як упорядкований рух до «виконання плану», пояснювальні матеріали дозволяють реконструювати його як поле постійних компромісів, де на перший план виходить дефіцит і приховані втрати. У них фіксуються причини відхилень, проблеми кооперації та конкретні «вузькі місця» виробництва. Ці матеріали дозволяють відтворити механіку збитків і побачити, як завод узгоджував темп, приймальні вимоги та ресурсні обмеження¹⁰. У такій перспективі річні втрати від браку сигналізують, що система витрачає дедалі більше ресурсів на компенсацію власної нестабільності. Показники браку в заводській документації свідчать, що проблеми якості формувалися на кількох рівнях одночасно: у цехових процесах, у коопераційних постачаннях, у процедурах контролю та в режимі планового тиску.

Це, однак, не означає, що подібні втрати безпосередньо трактувалися в радянській системі як економічна «неефективність» у ринковому розумінні. У плановій індустрії показники браку, затримок або перевитрат розглядалися передусім як відхилення від виробничих нормативів, які підлягали адміністративному врегулюванню. У таких випадках підприємства вдавалися до кількох типових механізмів компенсації. По-перше, втрати могли перекриватися внутрішніми ресурсами підприємства: перерозподілом фондів матеріального стимулювання, використанням резервів матеріалів або збільшенням обсягу перероблення і повторного приймання продукції. По-друге, практикувалися коригування планових показників або номенклатури, коли частина виробів зараховувалася до виконання плану після додаткового доопрацювання. По-третє, важливим інструментом залишався адміністративний тиск, що проявлявся в посиленні контролю якості, внутрішніх перевірок і дисциплінарних заходах щодо відповідальних підрозділів.

На ширшому рівні ці механізми були вписані в логіку державної економічної політики пізнього соціалізму, де головним критерієм успішності виробництва залишалося формальне виконання плану, а не економічна ефективність у ринковому сенсі. Саме тому частина втрат або дефектів фактично «поглиналася» системою через перерозподіл ресурсів, бюджетні субсидії або міжзаводську кооперацію. Для підприємств радіоелектронної галузі, які одночасно виконували оборонні або спеціальні замовлення, така практика була особливо характерною: цивільна продукція нерідко існувала в режимі вторинного пріоритету, а її виробничі проблеми вирішувалися в межах ширших галузевих рішень. У результаті заводські пояснювальні записки фіксують не лише технічні труднощі виробництва, а й механізми інституційної адаптації системи до власних структурних обмежень. Для користувачів ці структурні обмеження мали цілком практичні наслідки. Реальна доступність побутового магнітофона визначалася не тільки фактом його виготовлення, а й стабільністю постачання, можливістю гарантійного обслуговування та перспективою подальшого ремонту й забезпечення запасними частинами.

¹⁰ Там само. Спр. 270сс. Арк. 3, 8; Спр. 276сс. Арк. 30.

Торгівля, асортимент і «плановий ринок» : запаси як індикатор дисбалансу

Відомчі огляди кон'юнктури ринку побутової апаратури магнітного запису показують специфічний тип «ринку» пізнього СРСР: він існував насамперед як управлінська форма обліку. У таких оглядах одночасно співвідносяться випуск, надходження в торгівлю, продаж і запаси, а ключовою мовою опису стають не потреби чи вподобання, а частки в потоках і «дні реалізації». Це дає змогу перейти від абстрактної формули дефіциту до номенклатурного дефіциту: наявність магнітофонів у вітринах не означала доступності моделі, яка підходила для бажаного способу слухання або запису.

Аналітична цінність показника «запаси у днях реалізації» полягає в тому, що він фіксує не просто наявність товару, а швидкість його «перетворення» на приватну власність. Якщо товар має сотні або тисячі «днів запасу», то він фактично вилучається з реального споживання: формально присутній у торгівлі, але не відповідає очікуванням покупця (за класом, функціями, якістю відтворення, зручністю, ціною, репутацією марки тощо). Саме тому дані про запаси точніше пояснюють практику «полювання за моделлю», ніж узагальнений образ «хронічної нестачі».

Станом на 1 липня 1975 р. модель «Мрія» (клас IV) займала лише 0,2 % запасів у структурі торгівлі, однак її запаси відповідали приблизно 900 дням реалізації; до 1 жовтня ця величина зросла до 1995 днів при тій самій частці запасів (0,2 %). Така комбінація цифр є показником «складського надлишку» в умовах дефіцитної економіки: товар присутній, але не перетворюється на покупку. Для історії слухання це важливо, бо демонструє межі доступності: навіть за наявності магнітофон може бути технологічно або символічно непридатним для практик приватної акустичної автономії.

У випадку «Юпітер-202 стерео» (клас II) ситуація інша: у потоках першої половини 1975 р. надходження цієї моделі становили 1,6 % загального обсягу, тоді як продаж — 0,8 %. Запаси на 1 липня оцінювалися у 202 дні реалізації, а на 1 жовтня — у 111 днів (при зростанні частки запасів до 1,0 %). Інакше кажучи, модель залишалася в торгівлі помітно довше за «швидкооборотні» позиції, але водночас демонструвала кращу динаміку, ніж відверто непривабливі або застарілі зразки.

Найпоказовіший для логіки асортиментного дисбалансу приклад дає «Маяк-202» (клас II). На 1 липня 1975 р. його запаси становили лише 10 днів реалізації при частці запасів 0,4 %, що радше свідчить про швидке «зникнення» товару з полиць. Проте на 1 жовтня запаси зросли до 91 дня, а частка запасів до 1,9 %. Це можна інтерпретувати як наслідок нерівномірності постачання, перегинів планового розподілу або змін у споживчому сприйнятті (наприклад, через інформацію про якість, ремонтпридатність, сумісність із носіями та акустикою). Для споживачів така нестабільність означала, що вибір магнітофона визначався не лише особистими вподобаннями чи технічними характеристиками моделей, а й випадковістю їхньої появи в торговельній мережі. У таких умовах доступність конкретного апарата ставала одним із чинників формування повсякденних практик

домашнього слухання і звукозапису. Сам факт наявності магнітофонів у торговельній мережі ще не гарантував можливості придбати саме бажану модель. Практики споживання нерідко вимагали пристосування до реального асортименту: очікування нових поставок, згоду на доступні альтернативи або коригування власних вимог відповідно до функціональних характеристик і класу апаратури.

Територіальний вимір цієї проблеми також не варто недооцінювати. Планова система розподілу побутової техніки не гарантувала однакової доступності магнітофонів у різних населених пунктах. Навіть за наявності певної моделі в загальносоюзних або республіканських показниках її фактична доступність залежала від особливостей місцевої торговельної мережі, системи постачання та сервісної інфраструктури. Таким чином, просторовий чинник ставав одним з елементів формування повсякденних практик придбання та використання побутової аудіотехніки.

У сукупності ці співвідношення дозволяють говорити про «плановий ринок» як систему, де дефіцит і надлишок співіснували на рівні конкретних моделей. Для споживача це означало необхідність читати асортимент не як нейтральний перелік, а як карту можливостей: жанри, тривалість запису, вибір швидкостей, сумісність котушок / касет і навіть «домашня акустика» часто підлаштовувалися під реально доступний прилад. У підсумку персональне акустичне середовище формувалося не лише на основі смаку, а й відповідно до матеріальної конфігурації доступності¹¹. Вибір репертуару, способів запису та навіть технічних характеристик домашнього звукозапису значною мірою визначався тим, які моделі магнітофонів реально надходили у продаж і могли бути придбані користувачем.

Рекламації, гарантія і «суспільство ремонту»: якість як повсякденна практика

Нестабільна якість побутової апаратури магнітного запису робила ремонт не винятком, а структурною умовою споживання. У такому режимі сервіс, доступ до запчастин і «ремонтна грамотність» користувачів ставали складниками персонального акустичного середовища не менш важливими, ніж сам факт купівлі магнітофона. Практична здатність підтримувати апарат у робочому стані визначала, чи триватиме «приватна звукова автономія» після першого збою, зносу ременя або деградації головок.

Заводська документація 1974 р. фіксує масштаб рекламацій і логіку їх обробки, включно з поверненнями та повторним прийманням¹². У поєднанні з відомчими оглядами ринку це дає підстави говорити про «планову сервісність»: ремонт і гарантійні процедури вбудовувалися у виробничий цикл і звітність так само, як випуск і збут. Важливо, що в такій оптиці неякісний товар не «випадав» із системи, а повертався до неї як статистично керована проблема.

¹¹ Музей ТМЗ. Документна колекція. (Кон'юнктурный обзор рынка бытовой аппаратуры магнитной записи (БАМЗ) за I полугодие 1975 г. С. 20).

¹² ДАМК. Ф. Р-1577. Оп. 1с. Спр. 392сс. Арк. 150—151.

Поняття «суспільство ремонту» дозволяє інтерпретувати ці процеси як соціальний режим, у якому догляд за речами стає звичною практикою, а іноді — моральною нормою ощадливості [5, с. 58—60]. Для магнітофонів це означало масове поширення напівпрофесійних і аматорських технік: «реанімації» плівки, чищення та розмагнічування головок, підбору ременів, калібрування швидкості, заміни конденсаторів, підлаштування підсилювача та акустики. Ці операції не лише продовжували «життя» апарата, а й створювали специфічну культуру користування: слухач одночасно був споживачем, техніком і куратором власного звукового архіву.

Саме через це ремонт має аналізуватися як частина історії слухання, а не як периферійний технічний сюжет. У багатьох домогосподарствах межі приватної акустичної автономії визначалися не стільки доступом до записів, скільки доступом до працездатності апарата: чи є знайомий майстер, чи можна «дістати» ремінь або головку, чи вистачає знань, щоб усунути збій без офіційного сервісу. Таким чином, «суспільство ремонту» перетворювало технічну крихкість магнітофона на соціальну інфраструктуру взаємодопомоги та обміну компетенціями.

Касетний поворот і кількісне управління попитом

Початок 1970-х рр. позначився активізацією державної політики у сфері виробництва побутової електроніки, зокрема магнітофонів. За таких умов вони виконували не лише функцію побутового приладу, а й набували ідеологічно-статистичного значення як «свідчення турботи держави про побут громадян», що нерідко вступало в суперечність зі стратегічними напрямками розвитку підприємств радіоелектронної промисловості. Показовим у цьому сенсі є внутрішньовідомчий наказ Міністерства радіопромисловості СРСР від 24 лютого 1971 р., виданий на виконання розпорядження Ради Міністрів СРСР від 2 лютого 1971 р. № 160-рс щодо розширення виробництва магнітофонів¹³. У межах цієї політики держава прагнула одночасно модернізувати сферу побутової електроніки та зберегти керованість промислової кооперації в умовах хронічного дефіциту елементної бази¹⁴. У цьому сенсі розвиток магнітофонів був не лише технічним процесом, а й адміністративним проектом модернізації, який мав демонструвати зростання рівня споживання, не порушуючи наявних індустріальних балансів.

Одним із напрямів цієї модернізації стала спроба керовано «перевести» побутову магнітофонізацію на касетний формат. Для користувача касета обіцяла компактність, мобільність і простіший обмін фонограмами; для планової системи — стандартизацію носіїв і перспективу ширшої масовості. Водночас касетизація вимагала нових комплектуючих і технологічних режимів, тому реальний перехід залишався нерівномірним: касета не замінила котушкові магнітофони, а тривалий

¹³ Музей ТМЗ. Документна колекція. (Министерство радиопромышленности СССР. Приказ о развитии производства кассетных магнитофонов. Москва, 1971. С. 1).

¹⁴ Там само. С. 7.

час співіснувала з ними, формуючи гібридні сценарії запису та слухання. Таким чином, технологічна зміна відбувалася не як швидка інноваційна хвиля, а як поступове адміністративне впровадження нового стандарту в межах наявної виробничої інфраструктури. Реальний масштаб галузі та складність її управління добре видно з відомчої аналітики середини 1970-х рр. Згідно зі звітом про розрахунок платоспроможного попиту, за I півріччя 1975 р. випуск апаратури магнітного запису становив 1226 тис. одиниць при плані 1025 тис., тоді як на 1976 р. планувалося вже 2658 тис. одиниць¹⁵. Проте структурні інновації відставали від кількісного зростання: частка касетних моделей у проєктованій програмі становила лише 12,5 %¹⁶. Це означало, що розширення виробництва не обов'язково супроводжувалося технологічним оновленням повсякденних практик слухання.

Однак реалізація цих намірів виявляла структурні обмеження планової системи. Відомча аналітика прямо фіксувала проблему уповільненого оновлення моделей: так, план виробництва на 1976 р. залишався нижчим за орієнтири, визначені постановою № 640 від 06.09.1971, а темпи модернізації побутових магнітофонів оцінювалися як недостатні¹⁷. У поєднанні з даними про зростання товарообігу це вказує на характерний для пізньорадянської економіки механізм: попит на побутову техніку зростав швидше, ніж здатність індустріальної системи оновлювати пропозицію в якісному та технологічному сенсі.

За 1976 р. (порівняно з 1971 р.) товарообіг побутової радіоапаратури зріс на 20,3 %, тоді як магнітофонів — у 2,5 рази¹⁸. Водночас плановий приріст виробництва магнітофонів на 1976 р. (порівняно з 1975 р.) визначався як 6,3 %, а прогнозований приріст продажу (за умови рівномірного постачання) — 14,3 %¹⁹. Сукупність цих цифр демонструє характерну для планової економіки спробу керувати попитом через кількісні коефіцієнти й припущення про «рівномірність» постачання, тобто через бюрократичне моделювання споживання. У термінах досліджень матеріальної культури та державного споживання це означало, що громадяни взаємодіяли з державою як споживачі через процедури придбання і через властивості речей у користуванні, що формувало емоції та оцінки влади [1, с. 427—430]. Для магнітофонів 1971—1976 рр. таке «перекладання» попиту у планові показники оберталося повільною зміною формату: касетний режим часто був бажаним, але не домінував, а приватне акустичне середовище розвивалося через комбінування касетного й колушкового запису, домашнього перероблення і мереж обміну фонограмами.

¹⁵ Музей ТМЗ. Документна колекція. (Расчет платежеспособного спроса населения на магнитофоны и выдача предложений по формированию их ассортимента в 1976 г. С. 5).

¹⁶ Там само. С. 23—24.

¹⁷ Музей ТМЗ. Документна колекція. (Конъюнктурный обзор рынка бытовой аппаратуры магнитной записи (БАМЗ) за I полугодие 1975 г. С. 80).

¹⁸ Музей ТМЗ. Документна колекція. (Расчет платежеспособного спроса населения на магнитофоны и выдача предложений по формированию их ассортимента в 1976 г. С. 8).

¹⁹ Там само. С. 13.

Ремонтопридатність як умова масовості: від заводської звітності до домашніх практик

Для розуміння персонального акустичного середовища ключовим є те, що дефіцит і нестабільність якості були вбудовані в нормальний життєвий цикл магнітофона. Заводські матеріали містять відомості про рекламації, повторні приймання та потребу в запасних частинах. Це означає, що «реальна доступність» техніки залежала не лише від випуску, а й від здатності користувачів і сервісу підтримувати працездатність виробу впродовж тривалого часу.

У цій ситуації зростає роль загальнодоступних технічних посібників. Серія «Масова радіобібліотека» в 1970-х рр. описувала магнітофон як прилад, що потребує регулярного догляду й налаштування, і пропонувала практичні поради для розв'язання типових проблем — від роботи стрічкопротяжного механізму до корекції режимів запису [9—11]. Такі видання фактично виконували функцію «паралельної інфраструктури» знань, підсилюючи аматорську компетентність і нормалізуючи саморемонт.

Усні свідчення підтверджують, що практика постійного втручання в роботу магнітофона сприймалася як безальтернативна. Респонденти описують регулярне чищення головок, налаштування тракту, заміну вузлів як частину звичайної експлуатації²⁰. Тому «суспільство ремонту» в цьому випадку є не метафорою, а описом стійкого режиму взаємодії між технікою, дефіцитом запчастин і користувацькими навичками.

Побутовий магнітофон створював умови для приватного слухання і запису, які частково виходили за межі офіційної інфраструктури радянської культури. Копіювання та обмін плівками, запис голосів і домашніх подій формували локальні звукові архіви й мережі, де контроль був слабшим, а репертуар ширшим. У дослідженнях неофіційного запису це описують через поняття «magnitizdat», де магнітофон виступає матеріальною інфраструктурою автономної циркуляції звуку [2]. Водночас межі цієї приватної акустичної автономії визначалися матеріальними чинниками: доступністю плівки, стабільністю швидкості, рівнем шумів, зношуванням головок і можливістю ремонту. Саме ці технологічні обмеження ставали складовою культурної економії слухання, впливаючи на те, які фонограми зберігали, які багаторазово копіювали, а які поступово втрачалися через зношення носіїв. У такій перспективі персональне акустичне середовище постає результатом взаємодії техніки, планової економіки та практик користування і догляду за апаратурою.

²⁰ Архів кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (далі — Архів КЕК). Ф. 61. Оп. 3. Спр. 42. Арк. 22—23.

Якість як процес «доведення» між заводом і домом

У повсякденні магнітофонна «якість» рідко була готовою властивістю, яку отримують разом із покупкою. Вона вибудовувалася у процесі користування — через дрібні, але регулярні операції: перемотування, повторні записи, підклеювання стрічки, чистку голівок, підбір «вдалої» плівки, звичку берегти носій від пилу й перегріву. На перший погляд, це схоже на побутову дрібницю, але насправді йдеться про окремий тип щоденної праці, без якої звук не тримався б у доступі й не міг би довго циркулювати. У термінах *sound studies* це описують як «фонографічну працю»: щоб запис «жив», потрібні час, навички й матеріальні ресурси [12; 13]. У цьому сенсі ранні «Юпітери» цікаві не лише як продукт відомчої модернізації, а як обіцянка «портативної модерності» — можливості перенести запис у квартиру, гуртожиток чи на дачу й багаторазово відтворювати його без постійного звернення до офіційних каналів культурного розповсюдження.

Архівні матеріали київського заводу «Комуніст» дають змогу побачити, як сама ідея такої «доступності» описувалася мовою плану. У звітах 1973—1976 рр. розширення випуску «Юпітерів» подається як внесок у виробництво товарів культурно-побутового призначення та як відповідь на потреби населення²¹. Показово, що з цих документів майже неможливо зрозуміти, чи потрапляла техніка в торгівлю рівномірно, чи була вона досяжна для кінцевого користувача. Натомість про «реальну доступність» виразно говорять непрямі маркери: у планах середини 1970-х рр. комплекти запчастин для ремонту фіксуються як окрема стаття з окремим розрахунком вартості, а також згадується необхідність передпродажної підготовки. Фактично це означає, що побутове життя магніфона від початку мислилося як таке, що передбачає втручання — регулювання, заміну деталей, «доведення» під експлуатацію. Тобто, ремонт і доопрацювання були не «надзвичайною подією», а нормою, зашитою в офіційний сценарій користування.

Звідси випливає важливий аналітичний висновок: «якість» звучання виявляється реляційною. Вона залежить не тільки від заводських характеристик, а й від того, хто і як обслуговує прилад, у яких умовах зберігає стрічку, чи має доступ до інструментів і деталей, чи може звернутися до майстра або «витягнути» потрібне через знайомих. Саме тому така реляційна «якість» добре узгоджується з історично змінним поняттям «вірність» («*fidelity*»): у звукових медіа воно ніколи не є чистою технічною величиною, а формується як соціальний компроміс між очікуваннями, нормами й реальними можливостями відтворення [8, с. 221—223, 274—275, 283—284].

Ця логіка «доведення» простежується не лише на рівні користувача, а й у виробника — як довгий режим існування серійного виробу. Іншими словами, конструкція жила в режимі постійних корекцій: щось підсилювали, щось замінювали, щось «підчищали», але без радикального перегляду базової концепції. Важливо й те, що формальні показники надійності при цьому могли виглядати пристойно

²¹ ДАМК. Ф. Р-1577. Оп. 1с. Спр. 317с. Арк. 5; Спр. 352с. Арк. 5—6.

або навіть демонструвати «виконання нормативів». Так виникає структурний розрив: якість як управлінська цифра могла «покращуватися», тоді як якість як користувацький досвід залишалася неоднозначною та вимагала постійної уваги.

Висока ремонтпридатність «Юпітерів» частково компенсувала нестабільність окремих вузлів. Конструкція фактично «допускала» багаторазове втручання, а паралельний випуск наборів запчастин був зорієнтований саме на ті елементи, що найчастіше виходили з ладу. На практиці «доведення» поза межами офіційного сервісу часто перетворювалося на неформальну адаптацію приладу під конкретні умови: регулювання притискання стрічки, підлаштування механіки, заміна компонентів, нерідко на імпорتنі або дефіцитні, а також селективний добір плівки, яка «краще тримає» звук саме на цьому екземплярі апарата. Такі дії важливо трактувати не як маргінальні експерименти, а як нормалізовану форму користування. У процесі експлуатації окремі магнітофони поступово відхилялися від початкової заводської конфігурації, набуваючи індивідуальних технічних особливостей залежно від умов використання, ремонтів і доопрацювань.

Окремий пласт цієї історії формувала магнітна стрічка (у побутовому мовленні — плівка) як дефіцитний і нестабільний ресурс. Повторні записи, перезапис поверх старих фонограм, економія носія, розведення «важливого» й «другорядного» репертуару — це не виняток, а звична тактика. Стрічка сприймалася не як одноразовий носій, а як матеріал багаторазового обігу, навіть якщо це означало поступове зниження якості. У такому контексті «Юпітер» працював як інструмент управління дефіцитом: він дозволяв утримувати в домашньому колі музичні програми й голосові записи, які інакше були б недоступними або швидко зникали б із публічного простору. Саме повторний запис (а не ідеальна чіткість і чистота відтворення) часто гарантував тривалість життя цих практик. Тут особливо виразним стає досвід «magnitizdat» як «неофіційного видавництва на стрічці» [2, с. 27—30, 34—35]: домашній запис був не просто технічною процедурою, а соціальною роботою з репертуаром, мережами обміну, режимами копіювання і доглядом за носіями.

У результаті формувалася специфічна система оцінки якості. Для масового користувача «якісний» магнітофон це не той, що бездоганно відповідає стандарту, а той, що достатньо надійно виконує свою функцію в конкретних обставинах. Фонові шуми, детонація, обмежений частотний діапазон часто сприймалися як прийнятні, якщо апарат дозволяв слухати улюблену музику, робити записи й не виходив з ладу після періоду інтенсивної експлуатації. Це не «низькі очікування», а адаптивна раціональність: люди добре розуміли межі техніки й вибудовували практики так, щоб зменшити їхній вплив. Звідси й характерна амбівалентність у спогадах: з одного боку, підкреслення довговічності («до сих пір всі працюють»; «“Юпітер” ще з нами»), з іншого, критика ергономіки, дизайну й «незграбності»²². У користувацькому дискурсі «якість» часто означала не комфорт і стабільність, а здатність працювати за умови постійної уваги.

²² Архів КЕК. Ф. 61. Оп. 3. Спр. 42. Арк. 15, 21.

У межах економіки дефіциту дефект і ремонт постають не як відхилення, а як очікувана й невіддільна фаза життєвого циклу речі. Тут продуктивна перспектива DIY-culture як практики пізньорадянського формування суб'єктності: «вміти зробити» й «вміти полагодити» означало бути дієздатним у світі нестабільних стандартів [4, с. 519—521, 532—540]. Невипадково паралельно поширювалася спеціалізована технічна література, розрахована на підготовленого аматора: зі схемами, регульовальними таблицями, описами вузлів і порадами щодо ремонту та модернізації. У цій оптиці магнітофон постає не «герметичним продуктом», а відкритим технічним об'єктом, що допускає налаштування та зміни. Саме так формувалася культура користування, де людина поєднувала ролі споживача, наладника й частково конструктора, а приватний звук тримався не лише на купівлі, а на вмінні підтримувати й «доводити» технологію.

Отже, реконструкція стартового етапу серійного виробництва побутових магнітофонів в УРСР (1950—1970-ті рр.) свідчить, що вони функціонували не як звичайний споживчий товар, а як вузловий елемент соціотехнічної системи, у якій виробництво, торгівля, сервіс, контроль якості та користувацькі практики були структурно взаємозалежними. У 1950-х рр. катушкові моделі на кшталт «Дніпра» разом із технічною періодикою та інструктивними режимами експлуатації сформували первинні норми домашнього користування та ранні «навички слухання і запису» від базової грамотності поводження з апаратурою до уявлень про допустиму якість звуку. Наприкінці 1960-х — на початку 1970-х рр. «Юпітер» постає як контрольований проєкт модернізації, що підвищив залежність підприємств від міжзаводської кооперації та перевів «якість» у площину управлінського індикатора: дефекти окремих вузлів (зокрема моторів) ставали не лише технічною проблемою, а фактором планової дисципліни, санкцій і перерозподілу ресурсів. У 1971—1976 рр. «касетний поворот» супроводжувався стандартизацією носія, однак не ліквідував системних обмежень (дефіциту й нестабільної якості). Натомість він закріпив співіснування катушкових і касетних режимів домашнього користування.

Важливо те, що дефіцит і нерівномірна якість у цій сфері виступали не випадковими «збоями», а нормативним режимом існування побутової техніки в пізньорадянській економіці. Саме вони запускали ефекти, які можна описати як логіку «суспільства ремонту»: сервісні мережі, гарантійні процедури, потоки рекламаций і розширення аматорської технічної компетентності перетворювали «догляд», ремонт і дрібне налаштування апаратури на повсякденну умову її використання. У такій перспективі ремонт постає не маргінальною практикою, а ключовою ланкою відтворення приватного слухання та домашнього запису, тобто матеріальною передумовою персоналізації акустичного середовища.

Водночас результати показують, що «ринок» у пізньорадянському управлінському сенсі діяв як інструмент обліку та регуляції: відомчі огляди конвертували «попит» у показники запасів, днів реалізації та номенклатури. Це дозволяє трактувати дефіцит як нестачу конкретних моделей і конфігурацій, а не товарної групи загалом, і, відповідно, пояснювати різні траєкторії поширення катушкових і касетних практик. Саме ця комбінація дефіциту, ремонтпридатності та користувацької праці створювала ма-

теріальні умови для відносно автономної циркуляції музики й голосів: копіювання, обмін, домашні архіви, «magnitizdat». Показово, що в таких режимах вирішальною ставала не «ідеальна вірність», а здатність запису зберігатися і відтворюватися попри шум, детонацію і зношення носія. Персональне акустичне середовище формувалося не лише вибором репертуару, а й матеріальною біографією техніки: кожен апарат у процесі експлуатації поступово відхилявся від заводської конфігурації, набуваючи індивідуальних налаштувань, ремонтних рішень і технічних компромісів, що безпосередньо впливали на практики домашнього слухання і звукозапису.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що один із важливих сегментів персонального акустичного середовища в УРСР 1960—1970-х рр., представлений побутовими магнітофонами, формувався як результат взаємодії трьох чинників: самої техніки (її можливостей і вад), планової економіки (виробництва, постачання, дефіциту) та навичок користувачів (налаштувати, полагодити, дістати плівку, зробити запис). Магнітофон не просто «йшов у ногу» з модернізацією побуту, а змінював її зсередини: формував нові практики слухання, створював умови для домашнього звукозапису та відкривав можливості для більш автономного обігу музики й голосів, помітно розширюючи межі приватного аудіопростору в радянській Україні. Запропонований підхід відкриває перспективи подальших досліджень інших складових персонального акустичного середовища Української РСР, зокрема побутових програвачів грамплатівок, радіомовлення, імпоротної аудіотехніки, концертної інфраструктури та локальних мереж поширення музичних записів. Їхнє комплексне вивчення дозволить глибше реконструювати повсякденні практики слухання та сформувати цілісну соціальну історію радянського аудіопростору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Fehérváry, K. Goods and States: The Political Logic of State-Socialist Material Culture. *Comparative Studies in Society and History*. 2009. 51(2): 426-459. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0010417509000188>.
2. Daughtry, J.M. Sonic samizdat: Situating unofficial recording in the post-Stalinist Soviet Union. *Poetics Today*. 2009. 30(1): 27-65. DOI: <https://doi.org/10.1215/03335372-2008-002>.
3. Kendall, M. Room for noise in Soviet sound recording. *Slavic Review*. 2023. 82(4): 865-873. DOI: <https://doi.org/10.1017/slr.2024.5>.
4. Golubev, A. & Smolyak, O. Making selves through making things: Soviet do-it-yourself culture and practices of late Soviet subjectivation. *Cahiers du monde russe*. 2013. 54(3): 517-541. DOI: <https://doi.org/10.4000/monderusse.7964>.
5. Gerasimova, E. & Chuikina, S. The Repair Society. *Russian Studies in History*. 2009. 48(1): 58-74.
6. DeNora, T. *Music in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 181 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489433>.
7. Kornai, J. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1980. Vol. 1. P. 1-292; Vol. 2. P. 293-631.
8. Sterne, J. *The Audible Past: Cultural Origins of Sound Reproduction*. Durham: Duke University Press, 2003. 450 p. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822384250>.

9. Kolosov, Yu.I. *Sovremennyy lyubitel'skiy magnitofon*. Moscow, 1974 [in Russian]. [Колосов Ю.И. Современный любительский магнитофон. Москва, 1974. 88 с.].
10. Samodurov, D.V. *100 voprosov i otvetov po lyubitel'skoy zvukozapisi*. Leningrad, 1971 [in Russian]. [Самодуров Д.В. 100 вопросов и ответов по любительской звукозаписи. Ленинград, 1971. 120 с.].
11. Mikhnevich, A.V. *Lentoprot'yazhnye mekhanizmy*. Moscow, 1972 [in Russian]. [Михневич А.В. Лентопротяжные механизмы. Москва, 1972. 88 с.].
12. Papenburg, J.G. & Schulze, H. (Eds.). *Sound as popular culture: A research companion*. Cambridge (MA): MIT Press, 2016. 432 p.
13. Schulze, H. (Ed.). *The Bloomsbury handbook of the anthropology of sound*. London: Bloomsbury Academic, 2021. 558 p.

Надійшла / Received 06.04.2026

Прийнята до друку / Accepted for publication 23.06.2026

Rostyslav KONTA

Doctor of Historical Sciences (Dr Hab. in History), Professor,
Department of Ethnology and Local Studies, Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
konrost@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6803-3242>

Liudmyla VEDMID

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Research Fellow,
Department of the History of Soviet-Era State Terror,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
vedmedik@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0005-5998-9604>

THE SOCIAL HISTORY OF THE FORMATION OF A PERSONAL ACOUSTIC ENVIRONMENT IN THE UKRAINIAN SSR (1960s—1970s)

The article **aims** to reconstruct the early stage in the formation of a personal acoustic environment in the Ukrainian SSR during the 1960s—1970s through the analysis of the launch and serial production of household tape recorders, as well as to examine the impact of production, economic, and technological factors on everyday listening practices and home sound recording. **The research objectives** include identifying the role of the planned economy and inter-enterprise cooperation in shaping the technical characteristics of consumer audio equipment; analysing the relationship between scarcity, product quality, and patterns of use; refining the periodization of tape recorder diffusion in the Ukrainian SSR; and interpreting the tape recorder as an element of a socio-technical system that integrates production, consumption, and cultural practices. The **methodological framework** combines a historical-technological analysis (focusing on production processes, planned indicators, supply chains, and quality issues) with a socio-cultural approach to everyday practices of use (home recording, copying, repair, and maintenance of equipment). The study also draws on approaches from the history of material culture, the social history of consumption, and sound studies, particularly the concepts of the “repair society” and “sonic samizdat.” The source base consists of archival materials from the State Archive of Kyiv City (including records of the “Komunist” factory), departmental documentation of industrial institutions, analytical reports, and oral interviews with users. The findings demonstrate that the household tape recorder functioned not merely as a techni-

cal device but as a material mediator between the planned economy and private acoustic autonomy. It is shown that scarcity and unstable quality were not anomalies but rather structural characteristics of Soviet consumer technology, fostering the emergence of a “repair society” and the development of amateur technical competence. **The study reveals** that the actual accessibility of technology depended not only on production volumes but also on assortment structures, stock levels, and users’ ability to maintain the functionality of devices. The periodization is refined as follows: 1968—1971 as a phase of controlled experimentation with models such as “Yupiter” and “Mriia,” and 1971—1976 as a period of the “cassette turn,” characterized by quantitative growth alongside slow technological modernization. The article shows that the personal acoustic environment was shaped through the interaction of technological capabilities, structural constraints of the planned economy, and user practices, including repair, copying, and exchange of recordings. **The practical significance** of the study lies in its applicability to further research on the history of technology, everyday life, and media culture of late socialism, as well as for interpreting informal circulation of cultural products. The originality of the research is determined by the combination of industrial-archival and socio-cultural perspectives, the introduction of new sources into scholarly circulation, and the conceptualization of the tape recorder as a key element in the formation of private acoustic autonomy in the Ukrainian SSR. **Prospects for further research** include expanding the source base through oral testimonies and analysing local networks of recording exchange, which will allow one a deeper reconstruction of everyday practices related to personal acoustic environments.

Keywords: *tape recorder, Ukrainian SSR, history of technology, planned economy, scarcity, repair, personal acoustic environment, magnetic recording.*